

FTAMP 11.25.31

<https://doi.org/10.26577/JOS-2019-3-06>**Қурпебаева Г.К.**

Абылай хан атындағы Қазақ халықаралық қатынастар
және әлем тілдері университетінің докторанты,
Қазақстан, Алматы қ., e-mail: gaziza-k@mail.ru

**«АРАБ КӨКТЕМІНІҢ» САЯСИ ҮДЕРІСТЕРІНІҢ АЛҒЫШАРТТАРЫН
САЛЫСТЫРМАЛЫ ТАЛДАУ**

Мақалада «араб көктемі» революциясының себептері, араб мемлекеттерінде болған саяси дағдарыс эскалациясына әсер еткен факторлар бірнеше топтарға бөліп қарастырылған. 2011–2013 жылдары терең қоғамдық-саяси дағдарыстың нәтижесінде Солтүстік Африка мен Таяу Шығыстағы бірқатар елдерде саяси режимдердің өзгеруі орын алды. Авторитарлық режимдерді тұрақсыздандырудың алғышарттарының болғанына қарамастан, олардың мәжбүрлі түрде өзгеріске ұшырауы бірқатар араб мемлекеттерінің дағдарысқа және бытырауына әкеп соқты. Таяу Шығыс пен Солтүстік Африка “араб көктемі” деп аталатын саяси режимдердің еріксіз революциялық трансформациясына қатысты. Аймақтағы наразылықтың өсуі ішкі және сыртқы себептерге және сонымен қатар, әр елде олар нақты әлеуметтік-саяси, экономикалық, діни жағдайға, сондай-ақ мемлекеттердің тарихи даму ерекшеліктеріне байланысты болды. Осы наразылықтың салдары Таяу Шығыстағы бірқатар елдерде жағдайдың тұрақсыздануына әкелді. Осы орайда, бұл көтерілістердің алғышарттарын мұқият зерделеу қажеттілігі туындайды. Ұсынылып отырған мақаланың мақсаты «араб көктемі» революциясының маңызды параметрлеріне салыстырмалы түрде талдау жасау болып табылады. Зерттеудің әдіснамалық негізін экономикалық, әлеуметтік және саяси үдерістердің күрделі және қарама-қайшы әрекеттесуін талдаудың жүйелі тәсілі болып табылады. Зерттеудің теориялық маңыздылығы революциялық оқиғалардың себептері мен салдарын кешенді түрде зерттеуімен анықталады. Ғылыми мақаланың тәжірибелік маңыздылығы – «халықаралық қатынастар және аймақтану» мамандықтарының студенттері мен магистранттары үшін оқу құралдарын жазуда, сондай-ақ Таяу Шығыс аймағындағы саяси үдерістерге қатысты анықтамалық әдебиеттер дайындау үшін пайдалануы мүмкін.

Түйін сөздер: «Араб көктемі», авторитарлық режим, демократиялық күштер, дағдарыс эскалациясы, геосаяси үстемдік, режим трансформациясы, жаңғырту концепциясы, халық билігі.

Kurpebayeva G.K.

Doctoral student of Kazakh Ablai Khan University of International Relations and
World Languages, Kazakhstan, Almaty, e-mail: gaziza-k@mail.ru

Comparative analysis of the prerequisites of the political processes of the “Arab Spring”

The article discusses the causes of the “Arab Spring”, and the factors influencing the escalation of the political crisis in Arab countries. As a result of a deep socio-political crisis in 2011–2013, in some countries of Middle East and North Africa there was a change of political regimes. Despite the preconditions of destabilization of authoritarian regimes, their forced change led to a crisis in some Arab states. The Middle East and North Africa took part in a forced revolutionary transformation of political regimes, called the Arab Spring. The growth of protests in the region is due to internal and external reasons, and in each country they depend on the specific socio-political, economic, religious situation and the peculiarities of the historical development of states. The consequences of these protests have led to destabilization in some countries of the Middle East. The purpose of this article is a comparative analysis of the main parameters of the Arab Spring Revolution. The methodological basis of the study is a systematic approach to the analysis of the complex and controversial interaction of economic, social

and political processes. The theoretical significance of the study is determined by a comprehensive study of the causes and consequences of revolutionary events. The practical significance of the study lies in the possibility of using the results of work when writing textbooks for students and undergraduates of the specialty “International Relations and Regional Studies”, as well as for preparing reference books on political processes in the Middle East.

Key words: Arab spring, authoritarian regime, the democratic forces, the escalation of the crisis, geo-political dominance, transformation of the regime, the concept of modernization, the people’s power.

Курпебаева Г.К.

докторант, Казахский университет международных отношений
и мировых языков имени Абылай хана, Казахстан, г. Алматы, e-mail: gaziza-k@mail.ru

Сравнительный анализ предпосылок политических процессов «арабской весны»

В статье рассматриваются причины «арабской весны» и факторы, влияющие на эскалацию политического кризиса в арабских странах. В результате глубокого социально-политического кризиса в 2011–2013 годах в некоторых странах Северной Африки и Ближнего Востока произошла смена политических режимов. Несмотря на предпосылки дестабилизации авторитарных режимов, их вынужденная смена привела к кризису в некоторых арабских государствах. Ближний Восток и Северная Африка приняли участие в вынужденной революционной трансформации политических режимов, называемой арабской весной. Рост протестов в регионе обусловлен внутренними и внешними причинами, и в каждой стране они зависят от конкретной социально-политической, экономической, религиозной ситуации и особенностей исторического развития государств. Последствия этих протестов привели к дестабилизации в некоторых странах Ближнего Востока. Целью данной статьи является сравнительный анализ основных параметров революции арабской весны. Методологической основой исследования является системный подход к анализу сложного и противоречивого взаимодействия экономических, социальных и политических процессов. Теоретическая значимость исследования определяется комплексным изучением причин и следствий революционных событий. Практическая значимость исследования состоит в возможности использования результатов работы при написании учебников для студентов и магистрантов специальности «Международные отношения и регионоведение», а также для подготовки справочной литературы по политическим процессам на Ближнем Востоке.

Ключевые слова: арабская весна, авторитарный режим, демократические силы, эскалация кризиса, геополитическое доминирование, трансформация режима, концепция модернизации, народная власть.

Кіріспе

Мақала тақырыбының өзектілігі Таяу Шығыстағы шиеленіс және аймақтағы, жеке елдердегі саяси белгісіздіктің өсуімен анықталады. Таяу Шығыстың этникалық ядросы араб әлемі болып табылады. 2010 жылы Тунисте басталған, сонымен қатар басқа барлық араб елдерін қамтыған халық толқулары тек қана аймақтық бүкіл саладағы даму үдерісіне ғана емес, әлемдік масштабта кішірейтуге келмейтіндей әсер қалдырды. Араб-мұсылман әлемінің сан ғасырлық тарихы, мәдениеті қаныққан және үнемі тепе-теңдікте тұрмайтын діни, саяси, экономикалық, этникалық жүйелері бар. Сондықтан «араб көктемi» құбылысын зерттемес бұрын, ең алдымен оның себептерін білу қажет.

2011 жылдың басынан бастап араб әлемінің кейбір мемлекеттерінің саяси режимдерін күштеу арқылы өзгеріске ұшырай бастады. Революциялық саяси трансформация себебінен

ішкі мемлекеттегі дағдарыс эскалацияның қауіп-қатерлері, сонымен қатар шет мемлекеттер мен халықаралық ұйымдардың араласуы «араб көктемi» революциясының параметрлерін зерттеу өзектілігін арттырды. Сондықтан тұрақсыздыққа алып келген факторлар Египет, Ливия және Сириядағы саяси режим трансформациясын жан-жақты зерттеуді қажет етеді. Ол үшін алдымен «араб көктемi» үдерісінің саяси алғышарттарын салыстырмалы талдау қажет.

2011 жылы болған оқиғалар әр түрлі білім салаларындағы мамандардың қызығушылығын тударып отыр. Сонымен қатар, соңғы жылдары Таяу Шығыс пен Солтүстік Африка аймағында болған үдерістердің қиындығы және мән-мазмұны тереңірек зерттеуді талап етеді. Осы орайда, бұл оқиғалар араб елдеріндегі адамдардың ғана емес, әлеуметтанушылар, тарихшылар, саясаткерлер мен математиктердің және тағы басқалардың қызығушылығында болуы өте қиынды.

Негізгі бөлім

Таяу Шығыс пен Солтүстік Африкадағы революциялық үдерістер «араб көктемі» деген шартты атауға ие болды. Е.Г. Пономарева «Араб көктемін» Батыстың геосаяси үстемдік үшін жетілдірілген формасы деп қарастырады (Пономарева, 2012:37). 2011-2013 жылдардағы болған революция араб мемлекеттерінде демократияны жалау етіп ұсынған сайлау әдістерінің тиімсіздігін көрсетті. Бұрынғы авторитарлық режимдердің орнына келетін жаңа буын дайын болмады, өйткені демократиялық күштер әлсіз және олардың өзара қақтығыстардың салдарынан тайпалардың арасында ыдыраушылық пайда болды, қоғам тарапынан ешқандай қолдау таппады. Революциядан кейін араб мемлекеттерінде жүйелі дағдарыс басталды, қойылған бірде бір мақсатқа қолдары жетпеді.

Араб мемлекеттерінде болған саяси дағдарыс эскалациясына әсер еткен факторларды зерттеушілер бірнеше топтарға жүйелейді. Мысалы ғалым И.В. Кудряшова мынадай факторларға тоқталады:

1) саяси, экономикалық және әлеуметтік-мәдени режим стратегияларының өзара қарама-қайшылығы;

2) ауысу салдарынан болған либерализация жағдайында мемлекет пен қоғамдық қатынастар және шикізаттан алынатын табыстың жетімсіздігінен мемлекет тарапынан өтем (компенсаторлық) механизмінің жоқтығы;

3) дағдарысты реттеудің инфрақұрылымының әлсіздігі немесе тіптен жоқтығы (саяси бәсекелес, құрылымды оппозиция, сайлау, өкілетті институттар);

4) жастардың демография саласында маңызды өсім үлесінің салмағы және білімді әлеуметтік төселген жаңа жеткіншек жас буынның қалыптасуы;

5) қоғамның бәсекелесі және ротациясы жоқ билеуші элитадан шаршауы, элитаның саяси ресурстарының нашарлауы (Кудряшова, 2011:152).

Жоғарыда көрсетілген революцияның себептерінің классификациясын көптеген талдаушы сарапшы мамандар құптайды. Сонымен қатар бұл аймақтағы жағдайға қоғамдағы байлар мен кедейлер арасындағы алшақтық, мұнайдан түскен пайданың әділетсіз бөлінуі, оның тек жоғарыда отырған шағын топтармен шектелуі, қоғамдағы өткір проблемаларды жергілікті билік өкілдерінің дер кезінде шеше алмауы бірнеше жылға созылды.

Сонымен қатар, ғалым Е. Степанова араб революциясының себептерін зерттей отыра,

дағдарыс эскалациясындағы әлеуметтік наразылықтың ролін баса айтады. Египеттегі жағдайды талдай келе, автор тіпті Таяу Шығыс елдеріне тым терең кеткен қарапайым халық пен билеуші топтың арасындағы алшақтық, жемқорлық, Батыс қолдап отырған саяси және экономикалық элита әлемдік экономикаға құлшына енген (Степанова, 2011:41). Ал Ливиядағы жағдайда әсер етуші жалпы қарапайым институттардың жоқтығы (аудандық және аймақтық «халық кеңестері») және мұнайдан түскен пайданы өзара қоғамның тайпалық-кланға бөлінуі арқылы талан-таражға түсіруі деп көрсетеді.

Ю.Н. Зининнің «Араб көктемі» деп аталатын мақаласында халық көтерілісінің себептерін салыстырмалы түрде зерттеуде Ресей мамандарының танымал ұстанымдарын көрсетеді. Бұл аймақтардағы болған жағдайлардың себептерін кейбір авторлар әлеуметтік теңсіздік деп көрсетсе, ал Ливияға қатысты көтерілістердің себебінде этно-діни мотивтердің болғанын дәлелдейді. Дискуссия халық көтерілісінің ішкі және сыртқы себептерін, ақпараттық технологиялардың күшін, көршілес жатқан мемлекеттердің мүдделері арнасында тарқалады (Зинин, 2012:293).

Бұл қоғамдарды демократияландыру мүмкін еместігін түсіне отыра араб қоғамына «фитна» (аласапыран) деген араб терминін қолдануды дұрыс көрдік. Ғалым Е.И. Зеленев бұл терминнің табиғатын былай түсіндіреді: «аздырушылық, өзінің жағына шығару, бунт, қозғалаң... тәртіпсіздік, қозғалыс, толқын, протест» және т.б». Е.И. Зеленевтің айтуынша, араб әлеміндегі қазіргі саяси дискурста «фитна» жаппай бұқаралық қарсыласу, диктаторлық режимдегі ұнамаған басшыны дәстүрлі формада алып тастауы немесе араб мұсылман мәдениетінде қысым көрсету деген мағынаны білдіреді. Бірақ қазіргі араб қоғамында «фитна» өзінің негативті мағынасын жоғалтады, революциялық дағдарыс пен көтерілістірге қатысушы және діни тұрғыдан ақталған наразылық деп түсіндіріледі (Зеленев, 2015:28).

Ливия, Египет және Сириядағы ескі режимді құлату және революциялық шайқалысты модернизация концепциясын қолдану арқылы талдаймыз.

«Үшінші эшелондағы» мемлекеттердегі индустриалды қоғамның қалыптасуы мен даму модернизациясы жоғарыдан басқарып отырған мемлекеттің ролі қоғамның дәстүрлі статтарына негізделді. Бұл авторитаризмнің одан әрі кемелденуіне негіз болды.

Солтүстік Африка, Таяу Шығыс секілді қуып жетуші индустриалды даму сатысында болды.

Египет пен Ливия саяси трансформациялануға мәжбүр болды, себебi демократиялану процесi, нарықтық қатынасқа өту басталып, мемлекеттiң экономикаға араласуы бәсеңдедi, елдегi кейбiр институттар әлсiздене бастады.

Египет пен Ливияда модернизацияның келесi компоненттерi өзектi бола бастады. Бiрiншiден, инновациялық институционалды керi әсер етушi әлеуметтiк-экономикалық даму басталып, артта қалушылықтан арыла бастады. Екiншiден, әлеуметтiк салалар трансформацияланды, соның iшiнде, өндiрiстiк еңбектi ынталандыру, еңбекке бейiмдеу, тұрғылықты халыққа қол жетiмдi бiлiм беру және денсаулық сақтауы саласын қамтамасыз ете бастады. Үшiншiден, аграрлық даму формасынан индустриалды елдер қатарына даму жолын бастауда iрi капитал құю үшiн жеке кәсiпке шектеу проблемасы шешiлдi. Төртiншiден, экономика мен саясаттағы жаһанды тенденцияларды ескере отырып, дамудың «ашық» және «жабық» моделiнiң арасында таңдау жасалды. «Жабық» модель iшкi ресурстардың мобилизациялануына мүмкiндiк бердi. «Ашық» модель көбiнесе шетел инвестициясына қолдау көрсетедi.

Египет пен Ливиядағы әлеуметтiк-экономикалық даму, артта қалудан арылу және әлеуметтiк саланың трансформациялануы әрi қарай iске асты. Бұл жерде тек таңдап алынған әлеуметтiк-экономикалық стратегиямен жүрiп қана қоймай, мемлекеттiң даму моделi модернизацияны iске асыруда жеке ресурстарды шектеу проблемасын шешу керек болды. Египет көбiнесе жаһандану процесiне етене ендi, ал Ливия регионализация жолымен кеттi.

Г.А. Насер (1952-1970) кезiнде Египет «араб социализмi» идеясын дамытты. Президент А. Садат (1971-1981) кезiнде саяси курс батысқа бағытталды. Х. Мубарак (1981-2011) көпвекторлы саясат жүргiздi, әлемдiк әр бағытта әсер етушi күштердi ескерiп отырды. XX ғасырдың аяғында Египетте жаһанданудың белгiлерi анық көрiне бастады. Экономикалық тұрғыдан алатын болсақ ол мысалы, бәсекелестiкке негiзделген нарықтық экспансия, бұл сыртқы экономикалық қызметтiң либералдық саясатының жемiсi деп атауға болады. Ақпараттық және қаржы желiлерi арқылы жаһанды өдiрiстiк құрылымдағы ресурстар айырбасы маңызды рөл атқарды.

Саяси салада саяси субъектердiң саны мен деңгейiнiң өзара бiр-бiрiне тәуелдiлiгi күшейе бастады. Египеттiң саяси кеңiстiгiнен жаһанданудың мына белгiлерi анық көрiндi: трансұлттық корпорациялар, трансұлттық банктер, интернет

қауымдастығы, әр түрлi деңгейдегi байланыстырушы халықаралық ұйымдар. Мiне, осы бағытта жаһандану өзiнiң жаңа сапалы деңгейiн көрсеттi. Көптеген зерттеушiлер Х. Мубарактың билiгiнен Египет экономикалық стагнация жағдайын кешiп, елде кедейшiлiк, теңсiздiк, жемқорлық және жұмыссыздық басталды деп көрсетедi. 1970-2000 жылдар арасында Египет экономикасындағы жиналған проблемаларды модернизация шеше алмады. Соның салдарынан жергiлiктi жеке сектор ұлттық экономикаға инвестиция салғысы келмедi, реформа финанс қаражатының жетiспеуiнен қиындап кеттi, мамандандырылған басқарушы кадрлар мен технология жетiспедi.

Шындығына келетiн болсақ, бұл олай емес едi. Андерсон Египеттегi экономика бiрқалыпты жақсы дамығанын айтып өтедi. Бүкiләлемдiк Банк мәлiметтерi бойынша 1980-2010 жылдар арасында Египеттегi ЖIӨ жан басына шаққанда 2,2 есе қамтамасыз еткен. Азия, Африка және Латын Америка елдерiне қарағанда бұл жақсы көрсеткiш болды.

Андерсон өз зерттеулерiнде Египеттiң 2011 жылдың қарсаңына дейiнгi әлеуметiк-экономикалық жағдайына талдау жасайды. Олардың айтуынша әлеуметтiк-экономикалық сала жеткiлiктi деңгейде дамып отырды. ЖIӨ қарқынды жылдамдықпен өстi, демографиялық өсiм төмендеген, коррупция көрсеткiшi басқа елдермен салыстырғанда төмен болды (мысалы, Ресей, Италия, Греция), жұмыссыздық төмендедi, теңсiздiк басқа «үшiншi деңгейдегi әлем елдерiмен» салыстырғанда онша төмен болмады. ЖIӨ бiр жылда 7 пайызды құрады. Ең маңыздысы Х. Мубарак шектен шығып кеткен кедейшiлiктi жеңдi деп айтса болады. Режимнiң құлауын Андерсон «тығырықтан шығудың тығырығы» деген атаумен бейнелейдi. Ескi режимнiң құлау себебiн талдамас бұрын Египет пен Ливиядағы саяси-әлеуметтiк жағдайына тоқталайық (Anderson, 2006:189).

Х. Мубарак басқару кезiнде (1981-2011) Египеттiң халық шаруашылығы тез қарқынмен дамыды. 30 жыл ел басқару кезiнде ЖIӨ 4,5 есеге өстi, бұл Шығыс елдерiнiң жетiстiгi болып табылады. 2004-2010 жылдар аралығындағы модернизацияның экономикалық реформалары ЖIӨ-нi ең жоғары көрсеткiштiкке алып келдi.

Сонымен қатар әлемдегi экономикалық қаржы дағдарысы Солтүстiк Африка елдерiнде әрқалай әсер өттi, көптеген жерлерде басқарушы элитаға әлеуметтiк-саяси қысым көрсетiле бастады. Негативтi көрiнiстер экономикасы мұнай экспортына бағытталмаған мемлекет-

терде болды. Египеттің экономикасы сыртқы сұраныстың күрт төмендегенін сезді (туризмнің тоқтауы, шетел инвестициясының төмендеуі).

Ал экономикалары мұнай ресурстарының сатылуынан түскен пайдаға негізделген мемлекеттер, соның ішінде Ливия мұнайға деген бағаның өсуінен пайда түсірді. Дегенмен, бағаның өсуі өндіріс қарқынының күрт төмендеу салдарынан болды. Нарық уақытша тоқтатылды, мұнай экспорттары қатты экономикалық шығынға ұшырады. Египетте әлеуметтік-экономикалық қиыншылықтарға тап болды, бұл бірақ революциялық төңкерістің негізгі себебі емес еді.

Бірақ кірістің дифференциалды деңгейі өте жоғары деңгейде сақталды. 2011 жылдың басында Египет халқы өте кедейшілікке тап болды, ал шенеуініктердің табысы қарқынды өсіп отырды. Жұмыссыздықтың деңгейі сол баяғы деңгейде өзгеріссіз қалды, әлеуметтік жүргізіп отырған саясат тиімсіз болды, паракорлық деңгейі одан әрі үдей түсті. БҰҰ-ның Адам Дамуы Бағдарламасының 2010 жылғы Есебі бойынша 145 елдер арасындағы рейтингіде Египет теңсіздік тұрғысынан 120-шы орында болды. Кедейшілік деңгейде 40 % егде жастағы египетшілер, олардың табысы күніне 2 АҚШ долларын құрады.

Ресми түрде мойындалған жұмыссыздық деңгейі 1991-2010 жылдар арасында тұрақты жоғары болды. Экономикалық реформалар кезінде жұмыссыздық деңгейі елдегі бала туу өсімі күрт төмендеу салдарынан төменгі көрсеткішті көрсетті. Египеттегі жұмыссыздықтың 50 пайызы 20 және 24 жас аралығындағы жастарды құрады, ал елдегі жұмыссыздықтың жалпы саны 2,5 млн адамға жетті. Толқудың негізгі демографиялық алғышарты 2011 жылдағы жұмыссыздық 1 млн-ға жетуі, соның ішінде жастардың болуы себеп болды. Олар режимді құлату керек деп шешіп, жаңа жақсы өмірді күтті.

Келесі маңызды алғышарты ол батыстық рухта тәрбиеленген білім алған жастардың көп болуы, олардың көбі дерлік үлкен қалаларда шоғырланды. Толқуды ұйымдастырушылар – студенттер, жеке ұсақ кәсіпкерлер мен кейбір шенеуініктер. Толқулардың экономикалық, әлеуметтік және демографиялық мазмұнын ескі қоғамдық саяси жүйеге қарсы көтеріліске шыққан білімді қала тұрғындары құрады (Totten, 2012:23).

Египет пен Ливиядағы дағдарысты құбылысқа әсер етуші факторларға: капитал құю құрылымының төмен деңгейі, аймақтағы экономикалық және саяси тұрақсыздық, шамадан

тыс мемлекеттің экономикаға араласуы реформаларды консервативті және авторитарлы режимдердің тежеуі жатады.

Ал Ливияға келетін болсақ, ондағы саяси тұрақсыздық жағдайы қарама-қайшы болды. Ел экономикалық тұрғыда жақсы дамыды, Африкадағы мұнай мен газ қорына мол, бұл М. Каддафидің осы континентте өзінің әсер ету билігін іске асыруына мүмкіндік беріп отырды. 20 жыл тұрғысында бұл елде экономика мықты қарқынмен дамып отырды. Сондықтан да Ливия басқа да Африка мемлекеттерін қаржыландырып, Африка Одағының 15 пайыз бюджетін қамтамасыз етті, басқа мемлекеттердің қарызын жауып, оларға мұнай мен газ алуына кредитпен қамтамасыз етіп отырды.

Ауыл шаруашылығы мен өндірістерде жұмыс орындары болды, бірақ ол бос орындарға жастар қызықпады. Ол орындар Египеттен келген иммигранттармен толды, бір қызығы олардың ішінде христиандар көп еді. Мемлекеттің елеулі әлеуметтік көмегіне қарамай (арзан үйлер тұрғызылды, қол жетімді білім мен денсаулық қорғау қамтамасыз етілген) жас ливиялықтардың наразылығы одан бетер өрши түсті. Египеттегі сияқты паракорлық мәселесі, полицияның өз бетімен кетуі ақпараттың жабықтығы жастардың наразылығын одан әрі үдете түсірді.

Египет пен Ливия қоғамының тарихи-мәдени өзара байланысы маңызды болды. Этноконфессионалды, әлеуметтік-мәдени параметрлері, геосаяси дамуындағы детерминанттары ұқсас бола тұрса да, Египет пен Ливияның саяси процестерінің айырмашылықтары болды, кейбір жағдайда тіпті бір-біріне қайшы келіп отырды.

Египетті билеген А. Садат пен Х. Мубарактың саяси стратегиялары М. Каддафиден салыстырғанда қарама-қайшы болды. 1970 жылдардың басында Египет геосаяси және идеологиялық тұрғыда Батысқа бағытталды. 1969-2010 жылдар аралығында Ливия «ислам социализмі» моделін құрды, КСРО және социалистік жүйемен қарым-қатынасы дәйексіз болса да олармен одақтас болды. Басқа аспектілеріне келер болсақ, Египет пен Ливия ішінара ерекшеліктерімен көрінді: екі мемлекет те әртүрлі экономикалық стратегия қолданды (этатизм және Ливия Джамахириясында шетел меншігін национализациялады және Г. Насер өлімінен кейін Египет шетел инвестициясына «ашық есік» моделін ұстады). Египет халқының әлеуметтік деңгейі өте төмен болды, ал Ливияда М. Каддафиді құлатқанға дейін табыс деңгейі жоғары болған.

Египеттің саяси процесінің құрылымды ерекшелігіне XX ғасырдағы тәуелсіздік кезең мен модернизацияның салдарын жатқызуға болады.

Осындай модель жеке бизнестің мемлекеттік бюрократияға тәуелділігімен, экономикалық ресурстардың тайпалардың арасында өзара бөлінуімен, репрессивті органдар мен әскери күштердің билікке қарағанда басым болуынан болды. Зайырлы режим діни риторикаға ішінара рұқсат берді, бірақ заң тұрғысынан мықты оппозициялық «Мұсылман бауырлары» ассоциациясына (Ихван пль-Муслимин) тыйым салды, мемлекеттік билік кәсіподақ ұйымдарына, БАҚ, Батыс бағытын ұстанған либералды партия мен бірлестіктердің жұмысын қудалап отырды.

1982 жылы Г.А. Насердің басқаруымен монархиялық режим төңкерілді. Жаңа басқарушы патриоттық сезімге негізделген Ұлыбританияға қарсы шықты. Ол бірінші кезекте Египет экономикасын жаңғырту керек деп шешті. Жаңғыртуды Насер 5 тармаққа негіздеді: 1) Елдегі экономиканы дамыту барысында қоғамдық экономика секторын құру және халық шаруашылығына мемлекеттік қадағалау орнату; 2) араб национализмі; 3) демократия; 4) тап күресін терістеу; 5) дін бостандық. Насер режимінің идеологиясын «араб социализмі» деп атады (Мельянцеv, 2011:176).

А. Садат 1971-1981 жылдар арасында ел басқарды. Ол Г. Насер стратегиясынан бас тартты, билікті бір орталықтандыру, демократияны құру, Батыс елдерімен қарым-қатынасты күшейту керек деп шешті. А. Садат елдегі экономиканы жаңғырта алмады, тек қызмет көрсету мен сауданы ғана дамытты. Сыртқы сауданы либерализациялау салдарынан елде арзан импорт көбейді, кедейшілік өсті және әлеуметтік теңсіздік күшейді. Садат кезінде ел терең экономикалық қаржылай дағдарыста болды.

А. Садаттың өлімінен кейін Х. Мубарак елдегі қиын жағдайды құрылымдық реформалау бағдарламасын ұсына отырып дағдарыстан шығу жолын бастады. Бұл реформа ішінара либерализациялау саясатына негізделді. Х. Мубарак инфрақұрылымды дамытты, кәсіпкерлікке мемлекет тарапынан қолдау көрсетті, шетел инвестицияларын құптады. Экономикаға мемлекет тарапынан қысымды азайтты, есесіне өзінің саяси әсер ету күшін күшейтті. Сайлауды өз бақылауына алып, оппозиция қызметіне шектеу қойды.

1953 жылдан бері Египеттегі мемлекеттік басқару президенттік республика болып саналып келді. Бұл басқару формасы 1970 жылдардағы

«араб социализмінде де», Садаттың либералды бағытында да, 1971 жылы билік басына келген технократ Х. Мубарактың тұсында да өзгерген жоқ. 2007 жылы Конституцияға өзгерістер енуіне байланысты, діни белгілері бойынша саяси партия құруға тыйым салынды, бұл «Мұсылман бауырлары» оппозициялық партиясын заң тұрғысынан шығарып тастады. Президенттік кандидатурасына тек заңды түрде тіркелген саяси партияның өкілі ғана сайлана алды. Бұл билік партиясының жеңісіне алып келді. Биліктің легитимділігі өзінің айналасындағылардың саяси мәдениетіне негізделген патрон-клиент қарым-қатынасы әдістерін қамтамасыз етіп отырды. 2005 жылы Египеттегі саяси сайлауға қатысушылардың саны 24-28 пайыз ғана болды.

2007 жылға Египет Конституцияға енгізілген өзгерістер бойынша президенттің кандидатурасына саяси партияның тізімі бойынша парламентте 3 пайыздан төмен болмауы тиіс болды, ал діни саяси ұйымдардың кандидаттарын сайлауға жібермеді. Сонымен қатар Египетте діни белгілері бойынша партия құруға қатаң тыйым салынды. Елдің саяси өмірінде ислам секторы өзінің ықпалын жоғалтты. Оған қарамастан «Мұсылман бауырлары» оппозициясы өзінің ықпалын кәсіподақ ұйымдары мен Университеттерде күшейтті. Діни ұйымдар қоғамда кездесетін күрделі проблемаларды шешуге атсалысты. Билік өкілдері ол проблемаларға жауапты болмаса да, халық арасында көптеп тараған «биліктің қолынан келмейді не болмаса әдейі жасамай отыр» деген пікірлер қалыптасты (Lynch, 2013:65).

Х. Мубарактың патримониалды авторитарлы режимі 1981 жыл мен 2010 жылдар аралығында тиімді жұмыс жасады, Батысқа оның билік басында отырғаны ыңғайлы болды. Әлемдік экономикалық дағдарыс, элита ішіндегі өзара келіспеушілік Батыс мемлекеттерінің «Үлкен Таяу Шығысты» демократияландыру керек деген ықпалы Х. Мубарактың режимін әлсіретті. Өзінің көшбасшылығының легитимділігін нығайту үшін Египет Президенті діни символдарға мән бере бастады. Діни топтармен қарым-қатынас әртүрлі бағытта болды. Г. Насер «Аль Азхар» университеті мен діни істері жөніндегі Жоғары Кеңестің үстінен бақылау орнатты. А. Садат діни риториканы ұтымды қолданды «Мұсылман бауырлары» оппозициямен тығыз қатынаста болды, атеизм мен коммунизмге қарсы күресте жалпы мақсаттары бір болғанмен ешқандай жетістіктерге жетпеді, тіпті сол исламистердің қолынан қаза болды. Ал Х. Мубарак діни инс-

титуттардың үстінен қатаң бақылау орнатып, оларды саяси алаңнан ығыстырды.

Кейбір ғалымдардың пікірі бойынша, мемлекеттік реформалар (ұлттандыру, индустриаландыру, діни институттардың үстінен орнатылған бақылау) Египеттің патрон-клиенталды қоғамдық жүйесін шайқалтты, оның орнына олар тиімді ешқандай демократиялық жүйе ұсына алмады (Mamani, 2013:16).

2008-2009 жылдар аралығындағы әлемдік экономикалық дағдарыс қоғам мен өкіметтің арасында қарама-қайшылықты одан әрі күшейтті. Египетте төтенше жағдайды енгізді. Билік басында отырғандар армия мен құқық қорғау органдарын қолдана отырып кез келген наразылықтарды басып тастап отырды. Наразылардың көбі білімді жұмыс таба алмай жүрген жастар болды. Интернет пен БАҚ наразылықты одан әрі өрбітіп отырды: жайлы керемет өмірді теледидар беттерінен көрсетіп отырды, қоғамның проблемасы айналасындағы дискуссияны өрбітті, соның ішінде Египеттегі адам құқығы туралы ақпараттар көптеп көрсетті. Өкімет ішіндегі өзара келіспеушілік наразылықтар көбейді, соның ішінде шенеуніктер мен мүдделері тоғысқан топтар арасында экономикалық менеджмент пен саяси бюрократияның арасында келіспеушілік күшейді. 2011 жылғы Египеттегі саяси «жарылыстың» себебі саяси, ақпараттық және әлеуметтік-демографиялық факторлардың өзара бірігіп күшеюінен болды.

Ливиядағы «араб көктемінің» саяси алғышарттарына тоқталайық. Бұл елде ұлттық бірлік қамтамасыз етілмеген. 1951 жылға дейін қазіргі елдің шекарасында көптеген колониялар болды: олар тәуелсіздік алғанда күштеп қомылған Трипоитания, Феццан және Киренаика болды. 2000 жылға БҰҰ бағасы бойынша Ливия арабтарының этникалық құрамы (57,2), бедуиндер (13,8), египет арабтары (7,7), берберлер (6,8), судан арабтары (3,5), тунис арабтары (2,5) және т.б. құрады. Олардың ішінде өзара рулық бөлінулер болды. Исламның толығымен үстемдік құрып отырғанның өзінде елде суфий бауырлары мен оларға қарсы күресетін салафий қауымдастығы жүрді. Олардың арасындағы дағдарыс тек М. Каддафи кезінде ғана реттеліп отырды (Goldstone, 2001:141).

1969-2011 жылдар арасындағы Ливиядағы республикалық кезең М. Каддафидің монополюды басқару кезеңімен байланысты болды. Оның саяси курсы «ислам социализмі» және батысқа қарсы бағытталған национализміне сәйкес келді. Ливиядағы саяси режим мен идеоло-

гиясының өзіндік ұлттық формасы болды, жеке экономикалық мүддені қамтамасыз етуден коллективті қамтамасыз етуге бағытталды, барлық араб мемлекеттерін өзінің айналасына шоғырландыруға тырысты. Ливияның саяси жүйесі харизматикалық көшбасшының айналасына шоғырланды. Көптеген уақыт бойы Ливия Мағриб елдерінің арасында көшбасшы болып келді, оның мақсаты араб әлемін біріктіру болды, сырттан күштеп ұсынылған модель емес өзінің саяси дамуы мен режимінің моделін ұсынды.

1964 жылы Ливиядағы революциялық қозғалыс «бас бостандығы бар юнионист-социалист офицерлерді біріктіруден» басталды. Оның ұраны 1952 жылы египет революциясының «Бостандық, социализм, бірлік» деп аталды. Негізгі мақсаттарының бірі монархияны құлату, елдің артта қалушылығын жою, батыс империализмінің құрсауынан құтылу, мемлекеттік тәуелсіздікті қамтамасыз ету, халық үшін әділеттілік орнату, араб бірлігі үшін күресу, Палестина халқының тәуелсіздігі үшін құқығын қорғау болды. 1969 жылы 1 қыркүйекте халықтың көтермелеуімен төменгі рангтағы офицерлердің қарулы көтерілісі болды. Ливияда ұлт азаттық революцияның нышанын білдіретін саяси даму басталды.

Араб мұсылман моделіне негізделген социалистік мемлекеттің құрылысы басталды, ол Құран құндылықтарын сақтап араб әлемін біріктіруге негізделді. М. Каддафи өзінің позициясын былай деп түсіндірді: «Біз бостандықты жеке және ұлттық тәуелсіздікке негізделген, қайыршылық пен колониализм мен өзіміздің жерімізде шетел әскери базасын құрту керек деп түсінем; бірлік дегеніміз барлық араб әлемін бір басшының астына топтастыру немесе федерация негізінде ұсақ өкіметтерді біріктіру; социализм дегеніміз – бұл ислам социализмі Құран құндылықтарына негізделген жеке меншік пен мұра» – деп көрсетті (Bakr, 2012:57). М. Каддафи мұнай саясатының алты өсиетін іске асыра бастады, ол ресурстарды халық иелену керек деген идеяның арнасында өрбіді. Ливия азаматтары өзінің мұнай байлығын қолданудың ең жақсы жолын таңдауға құқығы болды.

М. Каддафидің саяси курсының доминанттары «ислам социализмі» мен тікелей демократия болды. «Ислам социализмі» араб мемлекеттерін біріктіру және оларды Батыстың идеологиялық экспансиясынан азат ету болды. Тікелей демократия парламентаризмді терістеп, халық комитеттері мен конгресі арқылы халық билігін ұсынды. 1977 жылы Ливия Араб Республикасы

Социалистик Халықтық Ливия Республикасы Джамихирия ауысты. Джамихирия араб тiлiне аударғанда халық билiгi деген мағынаны бiлдiредi. Бiрақ М. Каддафи демократияның барлық дерлiк түрлерiн терiстей отырып «халық комитеттерiне» не iстеу керек жөнiнде айтып отырды. Жалпы Халықтық Конгрес Революциялық басқару Кеңесiнен заң функцияларын ала отырып, М. Каддафи заң билiгiн өзiнiң қолына шоғырландырды. Министрлердi секретариаттарға министр кеңесiнiң төрағасы аппаратын Жоғары халық комитетiне, ал атқарушы билiктi толығымен өз қолына ауыстырды.

М. Каддафи өзiнiң алдына қойған көптеген мақсаттарына қол жеткiздi. Ол әлеуметтiк бiртектi қоғамды құра бiлдi, ол оған адам басына шаққандағы кiрiс деңгейiн көтеру арқылы қол жеткiздi. Ливия басшысы М. Каддафи «Байлық халыққа» ұранын iс жүзiнде iске асырды. Қоғамда бай мен кедейлер арасындағы алшақтық азайды. Шаруашылықтық құралы өзгердi, әрбiр қоғам мүшесiнiң қызығушылығы артты. Өндiрiс пен еңбекке деген қарым-қатынас өзгердi. Көптеген халық бұқарасы мемлекеттiк басқаруға атсалысты.

1950 жылдары ең кедей араб мемлекетiн М. Каддафи үлкен экономикалық прогреске жеткiздi, мемлекеттiк секторды нығайтты, халықтың өмiр сүру деңгейiн жақсартты. Сыртқы саясатқа келгенде М. Каддафи ешкiмге бағынбады, Батыс пен Израильге қарсы сөйледi, ливиялық национализмдi нығайта отырып, Араб әлемiн Ливияның айналасына жинағы келдi. Антиимпериалистiк саясаты батыс мемлекеттерiмен қақтығысуға, изоляцияға алып келдi.

Ливиядағы М. Каддафидiң режимi жаңғыртуды жүргiзе отырып, дәстүрлi институттарды қолданды, исламға сүйендi. Ливиядағы Жоғарғы заң тек қана исламға ғана емес халықтық дәстүрлерге де негiзделдi. Тiкелей халықтың билiкке араласуын да мәлiмдедi. Бұл жағдайда М. Каддафидiң институционалды көшбасшылығы тежелдi: М. Каддафи легимдi жалғыз көсем болды. Негiзгi саяси акторлар ретiнде дәстүрлi күштер, соның iшiнде тайпалар және әртүрлi исламдық топтар болды. Елдегi жүргiзiлген әлеуметтiк-саяси трансформацияға қарамастан халықтың басқару процесiнен алшақтауы, билiктiң шексiз бақылауы халықтың наразылығын туғызды.

Идеологиялық салада көп уақыт араб бiрлiгi доктринасы билiк құрды, ол секулярлы этникалық тұрғыдан Солтүстiк Африка және Таяу Шығыс елдерiн бiрiктiрдi, антиимпериалистiк

және халық азаттық қозғалыстарының дүмпуiне алып келдi. 1970 жылдары бұл доктрина iшкi қарсыластың күшеюi және батыстың араласуымен дағдарысқа ұшырады. Египет пен Ливияда екi негiзгi идеялық бағыт – батыстық рухты бойына сiңiрген зайырлы национализм және батыс идеологиясына қару ретiнде ұстанған «мұсылмандық национализм» болды. Батыстың ұзақ уақыт бойы Солтүстiк Африкадағы отары елдегi ислам дiнiнiң көлемiн шектеп отырды. Тәуелсiздiк алғаннан кейiн ислам мемлекеттiк бiрегейлену, идеология және құндылықтардың негiзi болды. Ислам билеушi элита тобының бiртүтас бөлiнбес идеялық саяси трактовкасына айналды.

Араб елiнiң саяси процесiндегi ислам факторы көптеген мамандардың зерттеу объектiсiне айналып отыр. Ислам – араб елдерiндегi саяси дамудың әлеуметтiк мәдени бөлшегi болып табылады. Олардың қатарына Египет және Ливия елдерiн де жатқызады (Bhadwaj, 2012:79).

Египет пен Ливияның саяси процесерiне халықаралық бағдарламалар және ұйымдар арқылы Батыс мемлекеттерiнiң әсерiн де ескеру қажет. XIX-XX ғасырлар бойы Египет пен Ливия ұлы державалардың бәсекелес алаңы болып келдi. Екiншi дүниежүзiлiк соғыстан кейiн араб елдерi биполярлы жүйеге ықшамдалуына мәжбүр болды. АҚШ пен КСРО-ның, НАТО мен Варшава келiсiм ұйымының қарсыластығынан этноконфессионалды және әлеуметтiк-экономикалық қарсылықтар, аймақтық дағдарыстар одан сайын өрши түстi. Қоғамдағы саяси қолайсыз жағдайлар араб дәстүрiне де әсер еттi, исламды орнату үшін дiни мiндеттеме алды, батыстың секулярлы өмiр сүрудiң бейнесiн қолдамады.

Дамушы мемлекеттердiң демократиялану саясатына тоқталатын болсақ, Батыстың пiкiрiнше, 1995 жылғы Евро Жерорта теңiзiнiң серiктестiгi бойынша бұл елдерге демократиялық құндылықтар енгiзу Жерорта теңiзi жағалауындағы аймақтық қауiпсiздiгiн қамтамасыз ету керек болатын. 2004 жылдан бастап Еуропалық көршiлес саясаты iске аса бастады. Халықаралық санкцияны алып тастағаннан кейiн Еуропалық көршiлес саясатына Ливия кiрдi. Сонымен қатар азаматтық қоғамды дамыту бағытында АҚШ Мемлекеттiк Департаментiнiң арнайы Бағдарламасы мен Таяу Шығыс елдерiнiң серiктестiк бастамасы бағдарламасы жұмыс жасады. Оларға өкiметтiк емес ұйымдар: халықаралық дамудың АҚШ Агенттiлiгi (USAID) және демократияны қолдаудың Ұлттық Қоры жатады (NEO). Халықаралық ұйымдар осылай белсендi жұмыс жасаса да олардың жұмыстары Египет

пен Ливияда шектеулі болды. Шилдзтың пікірінше, «демократия мен азаматтық қоғамды дамыту бастамалары (жұмсақ әсер ету саясаты) араб режимінің авторитарлы табиғатымен объективті тұрғыда шектелді, азаматтық құндылықтар негізінде либералды демократия принциптерін терістейтін ислам ұйымдары жатты» (Shields, 2012:13).

Наразылық қозғалыстары қомақты қолдау көрсеткен шетел және халықаралық ұйымдар болды (мысалы, АҚШ, ЕО, Израиль, Сауд Арабия, Катар). Л.Л. Фитуни АҚШ Мемлекеттік Департаментінің қолдауымен демократияны дамытудың Ұлттық Қорының мәліметтері бойынша мынадай статистикалық есеп ұсынды: 2009 жылы 1396,6 мың АҚШ долларын құрайтын 23 мемлекеттік емес египет ұйымдары қаржыландырылды.

Бұқаралық шоғырлануға, үгіт насихатқа, сайт жұмысына, БАҚ, оппозиция интернет ресурстарда ақпараттарды қорғауға тікелей мақсатты гранттар бөлінді. Одан басқа, USAID 2006-2009 жылдары Египетте демократияны қолдау мақсатында 71 млн АҚШ долларын, ал тек 2011 жылы 25 млн АҚШ долларын берді. Сонымен қатар, біздің ойлауымызша режимді құлатуға себеп болған мемлекеттің ішіндегі себептер мен факторлар.

Басқа мемлекеттер сияқты Египет пен Ливия жаңа ақпараттық жағдайда өмір сүрді. Әлемдік интеграциялық процестер күшейіп, жаңа ақпараттық технология ғасыры қалыптасып жатыр. Жаңа коммуникативті және ақпаратты технологиялар ресми емес желілерді таратуға алып келді. 2008 жылы Египет шамамен 180 блогер санаққа ілінді, оның 40 пайызы арабтілді желілер.

Толыққанды ақпараттық қоғамның потенциалы тек бостандыққа негізделген ақпарат айырбасы бар либералды демократия жүйесінде ғана іске асуы мүмкін еді. Ливия мен Египет әлемдік дамудағы ақпараттық жүйеге көңіл бөлуіне мәжбүр болды: бейімделу, процеске араласу, изоляциялық модельді таңдау.

2011 жылы Египет революциясының жеңіске жетуіне интернет ресурстар мен технологиялар ауадай қажет болды. Facebook-тегі Ваэль Гоним өзінің жеке парақшасында авторитарлы режиммен қанағаттанбайтын 50 мың адамнан қолдау тапты. В. Гоним Каирдегі Аль-Тахрир алаңына наразылыққа шыққан жас египетшілдердің жол көрсеткіш серігіне айналды. Ливияда да Интернет оппозиционерлерді ұйымдастырушы, жинақтаушы рөлін ойнады. Бірақ интернет негізгі себеп емес тек қозғаушы әсер етуші болды.

Елде бұқаралық наразылыққа шығатын жағдай туған уақытта ғана интернет өз күшін көрсете алады.

Ливиядағы жағдайда ақпараттық және коммуникативті технологиялар әрекетінің маңызды аспектісі бар. Египетке қарағанда өтірік ақпаратты қолдана отырып, БАҚ беттерінде Ливия басшылығының негативті бейнесін трансляция жасады. Көптеген ғалымдармен келісе отырып, БАҚ беттеріндегі М. Каддафиді дискредитациялау АҚШ пен халықаралық ұйымдардың Ливияда әскери кемелерінің блокада құруының легитимділігін қамтамасыз етті.

Жүйелі дағдарыстың күрделілігі мен тереңдігі араб қоғамының саяси модернизация жеңісіне қол жеткізе алмауы болды. Араб әлеміндегі елдер өткір қиыншылыққа өзінің таңдаған саяси стратегиясынан тап болды. Жаһандану ұлттық суверенитет пен мемлекеттің маңызды секторы болып табылатын экономиканың рөлін құнсыздандырды. Бұл мемлекеттерде ұлттық мемлекет әлі де болса топтасып құрылмаған, ал жаһандық әлемде бұл жүйе ескіргенін дәлелдеді. Сонымен қатар Батыс елдерінің демократиялық моделі исламның әлеуметтік жағдайы мен саяси дәстүрдегі авторитаризмге бейімделе алмады.

Дағдарыстың бірнеше себептеріне тоқталсақ: дәстүрлі институттардың трансформациялануы мен экономикалық өсудің тездетуі; көптеген мемлекеттерде ұлттық бірігудің болмауы; Ливияда діни-тайпалық өзін өзі басқаруға негізделген рулық-тайпалық құрылымның үстемдігі; тұрғылықты халықтың этникалық бытыраңқылығы; отаршылдардың жасауымен болған мемлекеттік және административті кеңістігінің жасандылығы. Жоғарыда көрсетілген себептер биліктің жеке адамның басына шоғырлануының әлеуметтік дәстүрін одан әрі күшейте түсті. Билік басындағы авторитарлық режимнің бекуінің алғышартына алып келді, бұл қазіргі және архаикалық, дәстүрлі институттар мен тәжірибенің симбиозы болды. Бұл режимді кейбір ғалымдар неопатримоналды деп атады.

Сонымен Египет пен Ливиядағы революциялық жағдай бір жағынан күтпеген және екінші жағынан осындай нәтижеге алып келетіндігін алдын ала күткен жағдай еді. Күткен жағдайға жаһандық дамудың қисынына сүйенетін болсақ, Батыс барлық әлемде демократия орнатамыз деген ымырасыз экспансиялық саясаты болды. «Араб елінің оянуы» деген атпен Египет пен Ливиядағы болған саяси режимнің құлдырауының себепті-салдарының байланысы өте күрделі.

Ю.А. Мюзиркиннің Солтүстік Африкадағы революциялық наразы көтерілістердің алғышарттарын талдауға байланысты жұмыстарын да ескереміз. Бірінші алғышартқа ол әлеуметтік-экономикалық дамудың индикаторын алады (елдегі халықтың орта жасын, адам басына шаққандағы ЖІӨ, жұмыссыздық деңгейі және бағаның шарықтауы). Екінші алғышартқа қоғамның коммуникациялық жүйесіне мінездеме береді, соның ішінде адам басына шаққандағы сим-карта мен интернет қолданушыларды да зерттейді. Үшінші топқа – 2010 жылы мемлекеттік емес трансұлттық компанияның «Дом свободы» берген баяндамасы бойынша азаматтық бостандығын іске асыру дәрежесі де талданады. Төртінші алғышартқа – 2010 жылдың басы мен 2011 жылы наразылыққа шыққандардың қаза тапқан саны да ескеріледі. Спирменнің рангалық корреляция коэффициенті бойынша көрсетілген параметрлер мен оппозициялық наразылықтардың арасында 0,11 балл, бұл олардың бір-біріне өзара тәуелді емес екендігін көрсетеді. Ю.А. Мизюркин революциялық дағдарысқа айтарлықтай әсер еткен ол наразылық көтерілістерде қаза тапқан адамдардың саны болды. Ю.А. Мизюркиннің есептеуі бойынша қазаға сан жағынан көп шығынға ұшыраған мемлекеттер өздерінің мақсаттарына жетті деп көрсетеді. Египет пен Ливиядағы революциялық жағдайларға құрылымдық талдау жасау арқылы ескеру керек. Ең шешуші фактор елдегі ішкі әлеуметтік-саяси алғышарттар емес, наразылық кезінде басқарушы саяси лидер мен элитаның дағдарысты реттей алмауында болып отыр (Мизюркин, 2013:119).

Египет пен Ливиядағы ұзақ уақыт бойы өмір сүріп келген режим репрессивті мәжбүрлеу мен легитимділікті байланыстырып ұштастыра білді. Әлеуметтік-мәдени ерекшеліктерді ескере отырып, зомбылықты қолдану мүмкіндігі қазіргі саясаттың институционалды нормасына қайшы келмеді. Ұзақ уақыт репрессияға ұшырағандардың деңгейі өзгермеді, ал биліктің легитимділігі өзгеріп отырды.

Египеттегі легитимділікке жаңа не болмаса бұрын тарап кеткен саяси институттар әсер

етті, бірақ лидерліктің харизматикалық түрі сақталып отырды. Бірте-бірте сайлаудың саяси маңыздылығы арта бастады, саяси басшылықты анықтайтын болды, азаматтардың саясатқа араласуының механизміне айнала бастады. Элитаның құрамы кеңейе бастады, бюрократия ротацияға ұшырады. Мемлекеттік емес ұйымдар және діни топтардың саяси салмағы күшейе бастады.

Египеттің ұзақ мерзімді саяси дамуының параметрлері осындай. Саясат субъектілерінің орналасу күші билік органдарының үстінен қарайтын армия монополиясына жақын. Конституция, заң шығарушы билік, сот, жергілікті өзін-өзі басқару органдары, партия демократиялық режимді емес, патримониалды режимді нығайтады. Бұл оппозицияны маргиналды рөлге ығыстырып шығаруы президенттік билік пен авторитарлық режимнің салдарынан болып отыр. Х. Мубарактың режимі барлық мемлекеттен тәуелсіз топтарды әлсіретті: ихванист діни экстремистерді, «Жаңы Вафд», «Аль Гад» солшылдарды наразылық көрсеткен барлық қоғамдық қозғалыстарды ығыстырып шығарып тастап отырды. Х. Мубарактың экономикалық-қаржы жетістігі билік өкілдерінің басылымдарды қатты қадағалауы мен Батыстың қолдауы арқасында іске асты.

Қорытынды

Аталмыш елдерде мықты оппозициялық әлеуеті жинақталды, олар көптеген ірі қалаларда білімді жастар мен ұсақ буржуазия топтарының топтасуымен шоғырланды, сонымен қатар оларға радикалды исламистер мен салафиттерден тұратын конфессиялық топтар қосылды. Режимді құлатушы катализатор белгісіз идеологиялық мақсаттары мен принциптері жоқ наразы топтар болды. Олардың негізгі міндеті ескі режимді тез құлату, ол үшін олар сол қоғамдағы проблемаларға сынды күшейтті: жұмыссыздық, тайпалық рулық басқару, әлеуметтік көмектің жоқтығы. Ал ескі режимді құлатудың жаңа формасы Батыстың тарапынан ақшалай көмек берген әлеуметтік желілер болды.

Әдебиеттер

- Anderson, L.(2006). Searching Where the Light Shines: Studying Democratization in the Middle East. *Annual Review of Political Science*, 9,189.
- Bakr, N.(2012). *The Egyptian Revolution. Change and Opportunitites in the Emerging Mediterranean*. Malta: Gutenberg Press.
- Bhadwaj, M. (2012). *Development of Conflict in Arab Spring Libya and Syria: From Revolution to Civil War*. *Washington University International Review*, 1, 79.

- Goldstone, J.(2001) Towards a Fourth Generation of Revolutionary Theory. *Annual Review of Political Science*, 4, 141.
- Lynch, M. (2013). *The Arab Uprising: The Unfinished Revolutions of the New Middle East*. New York: University of California Press.
- Momani, B. (2013). *The Arab Spring is Genuine Revolution, but a Bumpy and Arduous road ahead*. Institute for New Economic Thinking,16.
- Shields, N.E. (2012). Unrest in the Middle East: Potential Implications for International Terrorism and Counterterrorism Policy. *Global Security Studies*, 3(2),13.
- Totten, M. J.(2012). Arab Spring or Islamist Winter? *World Affairs Journal*, 174(5),23.
- Зеленев Е.И. Протестные политические движения в арабских странах: Fitnah // Азия и Африка сегодня. – 2015. – № 5. – С.28.
- Зинин Ю.Н. «Арабская весна» в повестке дня экспертного сообщества России // Вестник МГИМО-Университета– 2012.– Т.5. №26.– С. 293.
- Кудряшова И.В. Режимные трансформации на современном Арабском Востоке // Политическая наука. – 2012. – № 3. – С. 152.
- Мельянцева В.А. Причины кризиса в арабском мире // Восточная аналитика. – 2011. – № 2. – С. 176.
- Мизюркин Ю.А. Роль интернет-коммуникаций в движениях протеста Магриба и Ближнего Востока // Пути к миру и безопасности. – 2013. – Т.1. – № 44. – С. 119.
- Пономарева Е., Рудов Г. «Цветные революции»: природа, символы, технологии // Обозреватель-Observer. – 2012. – № 3. – С. 37
- Степанова Е. Арабские революции. К диалектике причин и следствий // Пути к миру и безопасности. – 2011. – № 1. – С. 41.

References

- Anderson, L.(2006). Searching Where the Light Shines: Studying Democratization in the Middle East. *Annual Review of Political Science*, 9,189.
- Bakr, N.(2012). *The Egyptian Revolution. Change and Opportunites in the Emerging Mediterranean*. Malta: Gutenberg Press.
- Bhadwaj, M. (2012).*Development of Conflict in Arab Spring Libya and Syria: From Revolution to Civil War*. Washington University International Review, 1, 79.
- Goldstone, J.(2001) Towards a Fourth Generation of Revolutionary Theory. *Annual Review of Political Science*, 4, 141.
- Kudryashova I.V.(2012) Rezhimnyye transformatsii na sovremennom Arabskom Vostoke[Regime Transformations in the Modern Arab East]. *Politicheskaya nauka*, no 3, p.152.
- Lynch, M. (2013). *The Arab Uprising: The Unfinished Revolutions of the New Middle East*. New York: University of California Press.
- Mel'yantsev V.A.(2011) Prichiny krizisa v arabskom mire [Causes of the crisis in the Arab world]. *Vostochnaya analitika*, no 2, p.176.
- Mizyurkin Y.A.(2013) Rol' internet-kommunikatsiy v dvizheniyakh protesta Magriba i Blizhnego Vostoka[The role of Internet communications in the protest movements of the Maghreb and the Middle East]. *Puti k miru i bezopasnosti*, vol.1, no 44, p.119.
- Momani, B. (2013). *The Arab Spring is Genuine Revolution, but a Bumpy and Arduous road ahead*. Institute for New Economic Thinking,16.
- Ponomareva E., Rudov G.(2012) «Tsvetnyye revolyutsii»: priroda, simvolyy, tekhnologii [“Color revolutions”: nature, symbols, technologies]. *Observer*, no 3, p.37
- Shields, N.E. (2012). Unrest in the Middle East: Potential Implications for International Terrorism and Counterterrorism Policy. *Global Security Studies*, 3(2),13.
- Stepanova E.(2011) Arabskiye revolyutsii. K dialektike prichin i sledstviy [Arab revolutions. Towards a dialectic of causes and effects]. *Puti k miru i bezopasnosti*, no 1, p.41.
- Totten, M. J.(2012). Arab Spring or Islamist Winter? *World Affairs Journal*, 174(5),23.
- Zelenev E.I.(2015) Protестные политические движения в арабских странах: Fitnah [Protest political movements in Arab countries: Fitnah]. *Aziya i Afrika segodnya*, no 5, p.28.
- Zinin Y.N.(2012) «Arabskaya vesna» v povestke dnya ekspertnogo soobshchestva Rossii [“Arab Spring” on the agenda of the expert community of Russia]. *Vestnik MGIMO Universiteta*, vol.5, no 26, p.293.